

Op deze blauwe pagina's verschijnen dit jaar bijdragen over gebouwen die van belang zijn (geweest) voor het recht en de ontwikkeling ervan.

'AUTHORS TO THEMSELVES'

Het Parthenon als symbool van vrijheid en democratie

Lukas van den Berge*

Toen een journalist hem vroeg of hij in Athene ook het Parthenon had bezocht, antwoordde de Amerikaanse basketbalspeler Shaquille O'Neal dat hij zich de namen van de nachtclubs waar hij was geweest niet meer allemaal precies kon herinneren.¹ Blijkbaar kon het Parthenon O'Neal ontgaan. Dat is vreemd, want de resten van de tempel staan bovenop de Akropolis, een hoge en steile heuvel in het hart van Athene. Er is in de stad bijna geen dakterras of hotelraam dat er niet op uitkijkt. En 's nachts is het Parthenon zelfs nog zichtbaarder dan overdag: dan baadt het Parthenon in een zee van kunstmatig licht die straatverlichting elders in Athene zo goed als overbodig maakt. Het Parthenon is dan ook niet alleen een oude ruïne, maar ook een modern symbool, dat in Athene niet alleen duidelijk zichtbaar boven de toerist uittoert, maar zich bovendien op elke straathoek aan hem opdringt als sleutelhang, broodrooster of peper- en zoutstel. En dat heeft niet alleen commerciële redenen. In zijn 'Ode to Liberty' uit 1820 beschrijft Shelley het Parthenon als 'earliest throne and latest oracle [of liberty]', 'marble immortality', 'as on a mount of diamond set'.² Sindsdien is er weinig veranderd. Op het hoogtepunt van de Koude Oorlog sprak André Malraux over het Parthenon als 'le symbole illustre de l'Occident', 'la voix inoubliée' die ons wijst op het belang van 'westerse' waarden als vrijheid en democratie.³ En op het Democratische partijcongres in 2008 gebruikte Barack Obama een soort Parthenon als decorstuk voor de speech waarin hij zijn nominatie als presidentskandidaat accepteerde.⁴ De moderne Grieken koesteren hun symbool; de belichting van het Parthenon is dan ook het laatste waarop zij zouden willen bezuinigen.

Een symbool is het Parthenon eigenlijk altijd al geweest. Aan de vooravond van de slag bij Plataeae in 479 v.C., waarin Spartanen met hulp van enkele andere steden het Perzische leger vermorzelden en zo een

definitief einde maakten aan de Perzische Oorlogen, zwoeren de Grieken de verwoestingen die de Perzen in hun steden hadden aangericht niet te herstellen: het puin dat zij hadden achtergelaten diende een blijvende herinnering te zijn aan de Perzische barbarij.⁵ Juist in Athene hadden de Perzen geen steen op de andere laten staan; de Akropolis bood daarom in de eerste decennia na de aftocht van de Perzen een armzalige aanblik. Pas op voorspraak van Perikles, die vanaf het midden van de vijfde eeuw de politieke besluitvorming beheerste, kwam daar verandering in. In zijn beroemde Lijkrede, waarin hij de eerste Atheense gevallenen in de oorlog tegen Sparta eert, legt hij uit waarom Athene uniek is. 'Vrij en soeverein' is volgens hem de Atheense vorm van samenleven, waarin 'iedere burger onafhankelijk is' en die 'democratie' heet 'omdat het bestuur niet neerkomt op een klein aantal, maar bij de meerderheid berust'.⁶ Athene is bovendien welvarend en biedt haar burgers allerlei vormen van verpozing, zonder dat deze ten koste gaan van hun moed in de strijd. Kort gezegd: Athene is volgens Perikles niets minder dan een 'leerschool' voor de wereld.⁷ Zo'n stad verdiende in zijn ogen een blijvend bewijs van haar suprematie. En dus braken de Atheners de eed van Plataeae en besloten zij tot wederopbouw van de Akropolis, met op het hoogste punt het Parthenon als eerbewijs aan de godin Athene, maar ook als ode aan de Atheense *way of life* die volgens Perikles zo uniek was.

Het oog van de antieke bezoeker van het Parthenon viel meteen op de gevelsculpturen.⁸ De westzijde verbeeldde de stichting van Athene, waarbij de gelijknamige godin met Poseidon strijdt om het patronaat van de stad. Volgens sommige versies van de mythe biedt Poseidon de stad een paard, terwijl Athene de stad een olijfbom in het vooruitzicht stelt.⁹ De Atheense keuze voor de olijf is een significante: de olijf is sinds

mensenheugenis de kurk waar de mediterrane economie op drijft en zorgt dus voor welvaart voor de hele stad, terwijl een paard in het bergachtige Griekenland alleen waarde heeft als pronkstuk voor aristocraten. De gevelsculpturen aan de oostkant van de tempel zijn even programmatisch. Het ensemble toont de geboorte van Athene uit het hoofd van Zeus; volgens velen een 'epiphany of reason and light' die de overgang markeert van *chaos* en strijd naar een nieuwe rationele orde (*kosmos*) waarin de heerschappij van de Olympische goden de woeste krachten van de natuur ten goede keert.¹⁰ De metoosculpturen, ten slotte, tonen de strijd tussen de Grieken enerzijds en brute, met het barbaarse en tirannieke oosten geassocieerde Kentauren, Amazonen en Trojanen anderzijds. Met andere woorden: het moeizame maar uiteindelijk zo glorieuze gevecht van de beschaving tegen de barbarij. Daarmee verwijzen de beelden niet alleen naar een ver mythisch verleden, maar ook naar de voor Perikles en zijn tijdgenoten nog betrekkelijk nabije geschiedenis van de Perzische Oorlogen.

Ook op het beroemde fries rondom de binnenruimte van de tempel komen verschillende temporele niveaus samen. Volgens de meest gangbare interpretatie toont het de Panathenaeïsche processie, die jaarlijks werd gehouden ter ere van Athene als beschermgodin van de stad.¹¹ Naast de Atheners zelf nemen ook Olympische goden als Zeus en Hera en helden als Castor en Pollux deel aan de optocht. De processie lijkt in niets op een strakke militaire parade, maar evenmin op een samenraapsel van losse individuen. De Britse archeologen Beazley en Ashmole spreken in dit verband over een 'union of common aims and individual freedom [...], an order which never breaks down although constantly looking as if it would'.¹² Het Atheense volk (*dēmos*) voldoet zo aan de aristocratische norm die bepaalt dat het individu steeds moet

opvallen en uitblinken, maar nooit ten koste van het collectief waarvan hij deel uitmaakt. Te midden van goden en helden, met even heroïsche, halfnaakte torso's als hun goddelijke metgezellen, vinden de burgers aldus een plaats binnen een *heroic realm* die in andere Griekse steden voor hen gesloten bleef.¹³ Ook in Perikles' Lijkrede speelt een dergelijk verheffingsideaal een belangrijke rol. 'Door hun leven te geven voor hun stad', stelt Perikles, hebben de Atheense gevallen in de strijd 'voor zichzelf' verworven wat elders slechts is voorbehouden aan helden: eeuwige roem.¹⁴

Eenheid in pluraliteit, een superieur volk van vrije en onderling gelijke burgers, bijna op gelijke voet met de goden, welvend maar sneuvelbereid, 'authors to themselves in all, both what they judge, and what they choose' – het is geen wonder dat de symboolwaarde van het Parthenon vooral in de Verenigde Staten sterk aansloeg.¹⁵ In Nashville, het 'Athene van het zuiden',

staat bijvoorbeeld een exacte replica van het Parthenon, gebouwd ter ere van het honderdjarig bestaan van Tennessee. Daarnaast zijn de vormen van het Parthenon herkenbaar in tal van neoclassicistische monumenten en overheidsgebouwen, waarvan het Lincoln Memorial en het Supreme Court in Washington D.C. het meest in het oog springen. De architraaf boven de ingang van het Supreme Court draagt als inscriptie het weinig ambigue 'Equal Justice Under Law'. Het gevelveld erboven toont niet Athene, maar Liberty, godin van de vrijheid, bewaakt door 'Order' en 'Authority'. Perikles' Lijkrede heeft even canonieke waarde. Zo worden Perikles' woorden soms aangehaald ter verdediging van het agressieve buitenlandse beleid van George W. Bush. Victor Davis Hanson bijvoorbeeld, oudhistoricus en adviseur van Dick Cheney, meent dat de Verenigde Staten niet moeten terugschrieken voor verwijten van 'unilateralisme' of 'exceptionalisme', 'because, in fact, the

promotion of freedom and equality is often lonely and exceptional'; een reden voor Hanson om dergelijke verwijten van de internationale gemeenschap voor lief te nemen als 'badges of honor', niets dan het zoveelste bewijs voor de notie van de Verenigde Staten als leerschool voor de wereld.¹⁶

In Thucydides' *Historiën*, waarin Perikles' Lijkrede is opgetekend, wordt ook verteld hoe het verder gaat als Perikles is uitgesproken. Wanneer in Athene de pest uitbreekt, blijft er van Perikles' mooie ideaal niets over. 'Dying men lay tumbling one upon another in the streets', vertaalt Hobbes, die in Thucydides' pestbeschrijving een belangrijke aanwijzing vond voor zijn idee van een barre natuurstoestand.¹⁷ 'Men grew careless, both of holy and profane things alike. [...] Neither the fear of the gods nor laws of men awed any man', vervolgt hij, wanneer hij beschrijft hoe de Atheners *en masse* aan het plunderen slaan en allerlei oude rituelen schenden.¹⁸ Enkele jaren na de pest onderneemt de Atheense vloot een strafexpeditie naar het nietige eiland Melos, dat weigert zich bij de suprematie van Athene neer te leggen. 'Wie macht heeft, handelt zoals het hem goed dunkt', stellen de Atheners in een cynische discussie met de Meliërs, waarna zij alle mannen op het eiland doden en hun vrouwen en kinderen tot slaaf maken.¹⁹ Uiteindelijk blijkt de hoogmoedige opstelling de voorbode te zijn van Athenes eigen ondergang: een grootschalige expeditie naar Sicilië mislukt en Athene verliest uiteindelijk de oorlog tegen Sparta. Perikles' hoogverheven ideaal van vrijheid en democratie blijkt aldus niets meer te zijn dan een dunne vernislaag, die het woeste, barbaarse en tirannieke geweld dat het wil bedekken nauwelijks verhult. Onder onze ogenschijnlijk zo rationele democratische rechtsorde schuilen Kentauren, Amazonen en Trojanen. Een stad die zich dat onvoldoende realiseert, komt tragisch ten val. ■

* Mr.drs. L. van den Berge is promovendus bij het Montaignecentrum voor Rechtspleging en Conflict-oplossing aan de Universiteit Utrecht.

1 K. Petras & R. Petras, *Unusually Stupid Celebrities: A Compendium of All-Star Stupidity*, New York: Random House 2007, p. 223.

2 Shelley, *Ode to Liberty* 69-75; zie verder onder andere J. Donovan e.a. (red.), *The Poems of Shelley* (deel 3), Londen: Routledge 2010, p. 394.

3 A. Malraux, 'Hommage à la Grèce', rede uitgesproken te Athene op 28 mei 1959, geciteerd via www.assemblee-nationale.fr/histoire/Andre-Malraux/discours_politique_culture/hommage_grece.asp (geraadpleegd op 20 oktober 2014).

4 De pers sprak wel met enige spot over 'Barakopolis'. Zie o.a. L. Ingraham, *The Obama Diaries*, New York: Simon & Schuster 2010, p. 70.

5 Maar zie recent o.a. P. Cartledge, *After Thermopylae*, Oxford: Oxford University Press 2013, p. 12 e.v., waarin de authenticiteit van de eed in twijfel wordt getrokken.

6 Thucydides, *Historiën* 2.41; 2.37.

7 Thucydides, *Historiën* 2.41. Letterlijk: 'leerschool voor Hellas' ('*paideusis tēs Hellados*').

8 De gevelsculpturen hebben de belegering van Athene door de Venetianen in 1687 niet overleefd, maar dankzij de tekeningen van Jacques Carrey uit 1674 weten we ongeveer hoe zij er ooit uitzagen. Zie onder andere M. Beard, *The Parthenon*, Londen: Profile Books 2002, p. 76 e.v.

9 Zie onder andere Vergilius, *Georgica* 1.13 en Ovidius, *Metamorfozen* 6.77; Apollodorus, *Bibliotheca* 3.14 en Pausanias, *Beschrijving van Griekenland* 1.26.5 houden het bij een zoutwaterbron als Poseidons geschenk.

10 R.F. Rhodes, *Architecture and Meaning on the Athenian Acropolis*, Cambridge: Cambridge University Press 1995, p. 108.

11 Maar zie o.a. J.B. Connolly, *The Parthenon Enigma*, New York: Knopf 2014, waarin Connolly betoogt dat de voorstelling uitbeeldt hoe de dochter van de mythische koning Erechtheus wordt geofferd aan de goden.

12 J.D. Beazley & B. Ashmole, *Greek Sculpture*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 49. Het citaat van Beazley en Ashmole ontleen ik aan het mooie essay van David Rijser, 'Pericles' gebed', in: J. Bons & D. Rijser, *De laatste eer. Pericles' grafrede*, Groningen: Historische Uitgeverij 2005, p. 50.

13 Rhodes 1995, p. 90.

14 Thucydides, *Historiën* 2.43, ontleend aan Rijser 2005, p. 46.

15 Milton, *Paradise Lost* 3.122-123. In Europa sloeg de neoklassieke mode vooral aan onder koloniale mogendheden. In Londen droegen sommige stadsbussen tijdens de Eerste Wereldoorlog het volgende, direct aan Pericles' Lijkrede ontleende opschrift: 'For you now it remains to rival what they have done, and knowing the secret of happiness to be freedom, and the secret of freedom a brave heart, not idly to stand aside from the enemy's onset' (Thucydides, *Historiën* 2.43). Zie onder andere Beard 2002, p. 32.

16 V.D. Hanson, 'One Year Later', *National Review Magazine*, 16 september 2002 (beschikbaar via www.victorhanson.com).

17 Thucydides *Historiën*, 2.52; voor Hobbes' vertaling, zie D. Grene (red.), *The Peloponnesian War. The Complete Hobbes Translation*, Chicago: University of Chicago Press 1959, p. 118.

18 Thucydides, *Historiën* 2.53; Grene (red.) 1959, p. 119.

19 Thucydides, *Historiën* 5.89; 5.116.